

spetsyfichnymy umovamy navchannia, yaki zdiisniuiut pidhotovku politseiskykh” [About the statement of the Order of the organization of system of psychological maintenance of police officers, employees of National police of Ukraine and cadets (listeners) of institutions of higher education with specific conditions of training which carry out training of police officers] vid 06.02.2019 № 88.

12. Nakaz MVS Ukrainy Pro zatverdzhennia Polozhennia pro psykholohichne zabezpechennia v Natsionalnii hvardii Ukrainy [Regulations on psychological support in the National Guard of Ukraine] vid 08.12.2016 r. № 1285.

13. Servetskyi I.V. (2002) Naukovo-praktychnyi komentar Zakonu Ukrainy “Pro operatyvno-rozshukovu diialnist”: za stanom na 1 liut. 2002 r. [Scientific and practical commentary on the Law of Ukraine “On operational and investigative activities”: as of February 1. 2002] K. : Nats. akad. vnutr. sprav [in Ukrainian]

Стаття надійшла до редакції 03.03.2021.

The article was received 3 March 2021.

УДК 159.942:37.015.3-053.5

DOI <https://doi.org/10.32999/ksu2312-3206/2021-2-13>

ПРОБЛЕМА ОБЕРНЕНОСТІ, КОРЕКЦІЇ ТА КОМПЕНСАЦІЇ НАСЛІДКІВ ЕМОЦІЙНОЇ ДЕПРИВАЦІЇ У ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ

Цумарєва Наталя Вікторівна,

старший викладач кафедри психології та педагогіки

Кропивницький інститут

ПВНЗ «Університет сучасних знань»

nata_tsumareva@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0002-4005-0745>

Статтю присвячено огляду методів подолання наслідків емоційної депривації у дітей молодшого шкільного віку.

Мета. Здійснити теоретичний аналіз проблеми оберненості, корекції та компенсації наслідків емоційної депривації в руслі сучасних досліджень та запропонувати власну модель її подолання у дітей молодшого шкільного віку.

Методи. Вивчення та аналіз літератури з проблеми емоційної депривації та її наслідків у дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківської опіки; узагальнення та систематизація наукових досліджень, присвячених корекції емоційної депривації у дітей; моделювання для побудови програми подолання наслідків емоційної депривації у дітей молодшого шкільного віку в умовах прийомної сім’ї.

Результати. За даними теоретичного дослідження констатовано наявність негативного впливу емоційної депривації на дітей. Установлено, що результатами емоційної депривації є комплекс порушень у фізичній, психічній, поведінковій та соціальній сферах. Виявлено, що наслідки емоційної депривації проявляються у змінах лімбічної та ендокринної систем, емоційних, поведінкових, адаптаційних, когнітивних порушеннях, психосоматичних захворюваннях і навіть у глибоких психічних розладах.

Зауважено, що складність виділення наслідків емоційної депривації зумовлена тим фактом, що на дітей в умовах інституціональних закладів діють одразу декілька типів депривації.

Відзначено, що за одних і тих самих деприваційних умов у дітей можуть спостерігатися абсолютно різні наслідки, а глибина деприваційних уражень залежить від тривалості перебування дитини в ситуації емоційної депривації.

Узагальнено, що з метою оберненості, корекції та компенсації наслідків емоційної депривації можуть застосовуватися реадптація, навчання, ресоціалізація, психологічна корекція, супровід, реабілітація, психотерапія.

Розроблено та апробовано модель програми психологічного супроводу прийомної сім’ї з метою подолання наслідків емоційної депривації у дітей молодшого шкільного віку.

Висновки. Психологічний супровід прийомних сімей, реалізований у формі спеціально організованих заходів (діагностика, просвіта, корекція, розвиток, консультування), є одним з ефективних інструментів корекції наслідків емоційної депривації у дітей.

Ключові слова: емоційна депривація, оберненість, компенсація, корекція, модель психологічного супроводу, діти молодшого шкільного віку, прийомна сім’я.

THE PROBLEM OF THE REVERSIBILITY, CORRECTION AND COMPENSATION OF EMOTIONAL DEPRIVATION EFFECTS OF JUNIOR SCHOOL AGED CHILDREN

Tsumarieva Natalia Viktorivna,

Senior Lecturer at the Psychology and Pedagogy Department

Kropivnitsky Institute

of PHEI «University of Modern Knowledge»

nata_tsumareva@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0002-4005-0745>

The article is devoted to the observation of the overcoming methods of the effects of junior school aged children emotional deprivation.

Purpose: to carry the theoretical analysis of the reversibility problem, correction and compensation of the emotional deprivation effects out in the concept of modern investigations and to suggest the own model of overcoming it in junior school aged children.

Methods. The learning and the analysis of the emotional deprivation and its effects in children-orphan and in lained parental care children literature; the generalization and systematization of researches devoted to the children emotional deprivation correction; modeling for the construction of the program of overcoming the emotional deprivation effects in junior school aged children in the adoptive family conditions.

Results. Due to the theoretical research data it is stated the presence of negative affect of emotional deprivation on children. It is established that the result of emotional deprivation is the complex of defections in physical, psychico, behaving and social spheres.

It is discovered that emotional deprivation effects appear in changing of limbic and endocrine systems, emotional, adaptive, behaviouring and cognitive disorders, psychosomatic diseases and even in deep psycho disorders.

It is noticed that the emphasis difficulty of emotional deprivation results is due to the fact that different types of deprivation at once affect on children in the conditions of institutional establishments.

It is noted that due to the same deprivation conditions we can observe absolutely different effects in children and the deepness of deprivation damages depends on the duration of child's being in emotional deprivation situation.

It is generalized that with the reversibility aim correction and compensation of emotional deprivation effects may be used readaptation, studying, resocialization, psychological correction, rehabilitation, psychotherapy, psychological support. It is made and it is probed in the model of psychological support to the adoptive family with the aim of overcoming emotional deprivation effects in junior school aged children.

Conclusions. The psychological support of adoptive families which is realized in the shape of specially organized events (diagnostics, education, correction, development, consulting) is one of the effective instruments of emotional deprivation effects correction in children.

Key words: *emotional deprivation, reversibility, compensation, correction the model of psychological support, junior school aged children, adoptive family.*

Вступ

Із метою вирішення питання соціального сирітства запроваджено Національну стратегію реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017–2026 рр., спрямовану на розвиток сімейних форм влаштування дітей-сиріт. Цей перехідний період, а також недосконалість системи суддівської системи спричиняють той факт, що більшість дітей залишається проживати тривалий час в інституціональних закладах та несприятливих умовах проживання неблагополучних родин (Національна стратегія <...>, 2017). У результаті цього у дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, відзначається виникнення різних форм психічної депривації. Найбільш складною в плані діагностики та корекції є емоційна депривація. Під емоційною депривацією ми розуміємо процес довготривалого перебування особистості

в умовах емоційно збідненого середовища, зумовленого незадоволенням емоційних потреб, недостатністю чи відсутністю можливостей для встановлення тісних емоційних зв'язків, контактів та взаємодії зі значимою особою, що спричиняє дисфункцію, порушення та розлади психічної сфери особистості. Таким чином, актуальності набуває питання корекції наслідків емоційної депривації у дітей молодшого шкільного віку.

Метою статті є здійснення теоретичного аналізу проблеми оберненості, корекції та компенсації наслідків емоційної депривації в руслі сучасних досліджень та запропонування власної моделі її подолання у дітей молодшого шкільного віку.

Досягнення поставленої мети потребує вирішення такої групи завдань:

– аналіз та систематизація наукових джерел щодо наслідків емоційної депривації у дітей молодшого шкільного віку;

– вивчення підходів до можливості оберненості, корекції та компенсації емоційної депривації;

– вироблення моделі подолання наслідків емоційної депривації у дітей молодшого шкільного віку в умовах прийомної сім'ї.

1. Теоретичне обґрунтування проблеми

Багато досліджень, проведених у галузі психології, психіатрії, медицини та соціології, доводять несприятливий вплив емоційної депривації на психіку дітей. Так, Ф. Абдулла та М. Касесе-Хара пишуть, що довготривале проживання у соціальних установах Африки негативно позначається на соціально-емоційному розвитку дітей-сиріт, спричиняє труднощі у вираженні емоцій, складнощі в адаптації, встановленні нових контактів та підвищує рівень агресивності (Abdulla, Kasese-Hara, 2019).

Група американських науковців, порівнюючи результати дослідження психічного розвитку дітей у дітей із Росії та Америки, відзначають у дітей, усиновлених із зарубіжжя, затримку фізичного, когнітивного та соціально-емоційного розвитку (Nelson, Fox, Zeanah, 2019).

Я. Кім та Я. Парк зазначають, що у Південній Кореї розміщення дітей-сиріт в інституціональні заклади і донині є поширеним явищем, незважаючи на докази його несприятливого впливу на психологічний, емоційний, фізичний та когнітивний розвиток (Kim, Park, 2020).

Діти з досвідом ранньої інституалізації дитячих будинків відчувають страх, тривожність, проявляють загальмованість та низький рівень позитивного ефекту. Депресивні та афективні розлади у таких дітей починають проявлятися лише у підлітковому віці. Тобто деприваційні ефекти мають відстрочений характер (Stellern, Esposito, Mliner, Pears, Gunnar, 2014).

Велика кількість різних людей у житті дітей-сиріт не закріплює емоційний контакт із ними, вони не отримують емоційного відгуку на свою поведінку: радість під час зустрічі або незадоволення, якщо вони роблять щось не так. Проявами емоційної депривації є примітивні емоції, підвищена істеричність, зажата міміка та погане розуміння міміки оточуючих (Шильцова, 2019).

Підлітки, які проживали в інтернатах та сім'ях із неблагополучною атмосферою, мають порушення, які проявляються у зниженні соціального та емоційного інтелекту, регуляторних функцій, рівня комунікативності, негативного ставлення до себе, невпевненості, недовіри до світу та особливого відношення до життєвої перспективи (Shulga, Savchenko, Filinkova, 2016).

Негативні психічні стани, які виникають у дітей унаслідок несприятливого впливу

депривації, призводять до формування ненормальної поведінки, в якій активізуються механізми психологічного захисту, погіршення фізичного стану і виникнення психосоматичних захворювань у результаті стресових та психотравмуючих обставин (Savenkova, Didukh Chuhueva, Litvinenko, 2019).

Важливим є також є погляд нейропсихологів, які за допомогою МРТ-дослідження виявили зміни мигдалевидного тіла (його атипічно великий об'єм), тривожні розлади, погану регуляцію емоцій, які вони вважають наслідками тривалого інституційного виховання дітей. Вони доводять зв'язок між змінами в лімбічній системі та залишковими емоційними та соціальними проблемами, з якими зіштовхуються діти, усиновлені з інших країн (Tottenham and etc., 2010).

Отже, короткий огляд літератури дає можливість узагальнити, що більшість дослідників констатує несприятливий вплив тривалого перебування в інтернатному закладі на фізичний, психічний та соціальний розвиток дітей та наголошують на тому, що наслідки деприваційних впливів потребують якомога раннього виявлення та корекції. Наслідки емоційної депривації мають широкий діапазон прояву – від змін у лімбічній та ендокринній системах, легких емоційних порушень до глибоких психічних розладів. Необхідно відзначити, що проблема корекції емоційної депривації висвітлена в наукових джерелах недостатньо мірою, а також ми не знайшли робіт, які б містили конкретні висновки результатів дослідження впливу емоційної депривації на дітей молодшого шкільного віку та корекції її наслідків в умовах прийомної сім'ї, що є предметом нашого дослідження. Таким чином, потребує вирішення питання дослідження шляхів корекції, можливостей оберненості та компенсації емоційної депривації у дітей.

2. Методологія та методи

Для вирішення поставлених завдань нами використовувався комплекс теоретичних методів дослідження: *вивчення та аналіз літератури з проблеми емоційної депривації та її наслідків у дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківської опіки; узагальнення та систематизація наукових досліджень, присвячених корекції емоційної депривації у дітей; моделювання для побудови системи подолання наслідків емоційної депривації у дітей молодшого шкільного віку в умовах прийомної сім'ї.*

3. Результати та дискусії

Уперше про можливість оберненості наслідків психічної (у тому числі емоційної) депривації згадала у своєму науковому доробку М.Д. Ейнсворт. Вона переконана в тому, що більшість порушень можна подолати шляхом навчання та проходження психотерапії після

того, як депривація була полегшена шляхом переміщення дітей у прийомні родини чи усиновлення. Проте деякі порушення чинять супротив відновленню через більш чи менш глибоко вкорінені психічні захисти чи звички. Усі зусилля, на думку дослідниці, повинні бути спрямовані на профілактику виникнення даного психічного явища (Ainsworth, 1966).

М. Бостон вважає, що емоційна депривація може виникнути як у дітей-сиріт, так і у дітей, які проживають у сім'ях, де спостерігається відсутність досвіду емоційного спілкування з батьками. Відсутність емоційної турботи або її недостатність має своїми наслідками труднощі у встановленні довірливих і безпечних відносин, а також зниженні здібності до навчання та самостійності мислення. Автор наводить досвід різних науковців щодо подолання наслідків емоційної депривації: за допомогою усиновлення (Тізард, 1977), проходження дітьми особистості психотерапії (Бріл і Томас, 1965), постійності місця проживання та персоналу (Віннікот, 1965), надання первинних емоційних переживань (Докар-Дрисдейл, 1968). Із метою подолання емоційної депривації М. Бостон пропонує здійснювати консультативну підтримку прийомних батьків та проходження тривалої платної психотерапії дітьми (Boston, 2014).

Одним з аспектів вивчення емоційної депривації є її представлення в галузі психоневроендокринології, де вказано, що для немовлят основною метаболічною проблемою є недостатнє споживання енергії для зростання. У маленьких дітей емоційна депривація викликає синдром не лише сповільнення росту, а й розлади поведінки, особливо стосовно їжі: переїдання, блювоту, гіперфагію, пиття з туалету, їжу зі сміття, поганий сон, нічні блукання та агнозію. Патофізіологія представляється оборотним гіпопітуїтаризмом, принаймні для гормону росту та гіпоталамо-гіпофізарно-надниркової осей (Rogol, 2020). Проте ми вважаємо, що застосування лише гормональної терапії не зможе вплинути достатньою мірою на зміну поведінки емоційно депривованих дітей.

Емоційна травма, яка виникає внаслідок емоційної нестабільності сім'ї, незахищеності, втрати батьків, насильства над дитиною, постійного стресу і материнської депресії, призводить до емоційної депривації. Такі діти погано набирають вагу, низькорослі, бліді, не реагують на те, що відбувається навколо, мають затримку статевого розвитку. Існує 10 «емоційних продуктів», які сприяють правильному емоційному розвитку дітей: любов, прихильність, безпека, прийняття, самоповага, досягнення, визнання незалежності, авторитет та гра (Вееві, 2019: 95). Проте щоб надати дитині ці «емоційні продукти», необ-

хідна підтримка дорослих або осіб, які замінюють батьків.

Низка науковців застосовує методи психотерапії для вирішення проблем, пов'язаних з емоційною депривацією. Так, П.М. Вінк на основі аналізу психопатологічного ризику стверджує, що діти з ранньою емоційною депривацією мають недостатньо розвинуті навички самовладання, неповагу до себе, страхи самотності, які можуть перешкоджати здатності діяти незалежно у дорослому житті, а тому потребують допомоги у вирішенні проблем зі збереженням незалежності (Wink, 2020: 130).

Дорослі, які мали досвід емоційної депривації у дитинстві, потребують вирішення проблем браку безпеки, любові та прихильності з боку близьких людей. Із метою самопомоги такій категорії клієнтів пропонується застосування методу схема-терапії (Jacob, Genderen, Seebauer, 2015).

Голландські психіатри на чолі з К.В. Баарс припускають, що лікування розладу емоційної депривації полягає у заміні безумовної любові, якої ніколи не було у житті. Визнання цього розладу у себе є першим кроком до зцілення. Сутність афірмаційної терапії полягає у тому, щоб бути емоційною, а не ефективною особистістю. Завдяки м'якому керівництву, а не крику чи словесному тиску, пацієнт емоційно дозріє, стане дорослим у своєму власному темпі, здобуде впевненість та врівноваженість (Baars, 2020).

Емоційно депривовані діти вже у дорослому віці можуть удаватися до вживання психоактивних речовин, щоб компенсувати дефіцит емоційного досвіду. Дієвими та апробованими методами роботи з ними в даному разі є маркування емоційних станів, установлення контролю над емоціями, використання психодинамічної, когнітивно-поведінкової, діалектично-поведінкової терапії, а також мотиваційного інтерв'ю (Brady, 2021: 336).

Отже, вищеперелічені психотерапевтичні методи, хоча й є дієвими, проте підходять для дорослих, тому що діти ще не володіють достатнім рівнем переосмислення деприваційного впливу на їх свідомість та поведінку.

П. Меерсанд, К.Дж. Гілмор вважають емоційну депривацію відхиленням від стандартного прогресу психічного розвитку і для роботи з дітьми, які пережили емоційну депривацію, мають труднощі у вираженні емоцій, деформовану емпатію, розлади невротичного та аутичного спектру, рекомендують використовувати психодинамічну ігрову терапію. Завдяки даному методу збагачується емоційний світ та саморегуляція (Meersand, Gilmore, 2018).

Музична терапія, заснована на принципі історико-культурологічного підходу, використовується в процесі реабілітації дітей

як засіб емоційного впливу з метою корекції емоційних та розумових відхилень, розвитку невербальної комунікації, для корекції емоційної депривації у дітей з обмеженими можливостями здоров'я (Желніна, Глуценко, 2015: 89).

Ігрова терапія та арт-терапія й справді є дієвими засобами корекції під час роботи з емоційно депривованими дітьми, адже за допомогою гри та через різні арт-терапевтичні засоби вони можуть виразити свої думки та почуття.

Також існують комплексні державні програми щодо допомоги членам прийомних сімей. Так, у Великобританії з 2015 р. впроваджено програму NICE guideline [NG26] щодо підтримки дітей та молодих людей із проблемами прихильності. Інтервенції запроваджуються перед улаштуванням дитини у сім'ю та протягом 9–12 місяців після цього. Задіяні спеціалісти надають допомогу дітям, прийомним батькам та опікунам щодо вирішення проблем установа прихильності, налагодження внутрішньосімейних відносин, розв'язання конфліктів, здійснення моніторингу поведінкового, соціального та розвитку в поєднанні з груповими терапевтичними ігровими заняттями для дитини. Ця програма також включає інтенсивну підтримку прийомних вихователів (телефонний контакт, групи підтримки, кризове втручання), проходження особистості психотерапії батьків та дітей (NICE guideline, 2015).

Науковці Північної Ірландії створили міцну та надійну доказову базу для соціальних втручань для дітей, які перебувають під опікою і мають проблеми з прихильністю. Групи виховання для дітей початкової школи створюються та діють в освітніх закладах. Вони засновані на моделі, яка базується на прихильності, та спрямовані на подолання соціальних, емоційних та поведінкових труднощів у дітей (Winter, Connolly, Aideen, 2020).

Окрема група вчених із метою подолання наслідків емоційної депривації пропонує застосовувати низку різноманітних інтервенцій у дитячих будинках Так, Я.О. Гошовський писав, що хоча недостатність сімейної взаємодії, недостатність сенсорної стимуляції, одноманітність життєвих умов в інтернаті мають велике значення в картині емоційної депривації, однак не є фатальними, оскільки завдяки активному професійному ревіталізаційному (психореабілітаційному, психокорекційному, рекреаційному та ін.) впливу можливі компенсація та значні позитивні особистісні зміни.

Проте, на нашу думку, надання дітям допомоги в умовах інтернатних закладів унеможлиблює подолання явища емоційної депривації, оскільки сам інтернатний заклад,

його емоційно збіднене середовище, недостатність емоційних стимулів, знехтування та обезцінення емоцій та почуттів дітей, недостатній емоційний відгук на їхню поведінку й є чинниками емоційної депривації. Окрім того, спостерігається постійне переміщення таких дітей, що перешкоджає проведенню системної роботи.

Прихильники розвитку дитини в природному середовищі стверджують, що лише в сім'ї можуть бути створені умови для повноцінного психічного розвитку. Перебування дитини в інтернаті збільшує трансдіагностичну вразливість до психопатології з дитинства до підліткового віку. Влаштування дитини до прийомної сім'ї частково пом'якшує цей ризик, підкреслюючи важливість соціального збагачення для зменшення наслідків важкої ранньої занедбаності на траєкторії психопатології (Wade, Fox, Zeanah, 2018).

Позитивний ефект сімейних форм виховання описаний також через порівняльні результати лонгitudних досліджень наслідків ранньої депривації у дітей, отриманий в інституційних закладах Румунії, Греції та Китаю. Основна увага дослідників приділяється оцінці наслідків ранньої інституційної допомоги через певні інтервенції, які пом'якшують деприваційні впливи. Учені порушують питання про зміну інституційної практики виховання на її сімейні форми та громадську турботу (Woodhouse, Rutter, 2018).

Проте, на нашу думку, що просте переміщення дітей у родину не може дати стовідсоткових результатів щодо подолання емоційної депривації. До того ж існує проблема повернення дитини з прийомної сім'ї в інтернатний заклад, тому необхідна організація психологічної підтримки такої родини.

Таким чином, аналіз літератури дає змогу узагальнити, що емоційне благополуччя дітей цілком залежить від ефективних впливів дорослих. Застосування різноманітних програм інтервенцій (реабілітація, корекція, розвиток, психотерапія, навчання, консультування, рекреація, супровід), які вже пройшли апробацію і довели свою ефективність, сприяють полегшенню деприваційного впливу та усуненню негативних наслідків емоційної депривації у дітей. Зважаючи на можливі проблеми у фізичному здоров'ї, навчанні, наявності відстрочених та прихованих психічних захворювань, необхідна психолого-медико-педагогічна підтримка емоційно депривованих дітей.

Як свідчать результати проаналізованих нами наукових досліджень, саме сім'я є природною формою для проживання та допомоги в плані компенсації негативних наслідків емоційної депривації у дітей. Ми вважаємо, що середовище прийомної сім'ї та застосування

моделі її психологічного супроводу створять підвалини для компенсації порушень, які сформувалися в результаті емоційної депривації. Далі ми приведемо стисло характеристику розробленої нами моделі психологічного супроводу прийомної сім'ї, апробовану в рамках нашого дисертаційного дослідження на тему: «Подолання наслідків емоційної депривації у дітей молодшого шкільного віку в умовах прийомної сім'ї» (Цумарева, 2016).

Реалізація програми психологічного супроводу прийомних сімей відбувалася на базі Кіровоградського міського та Кіровоградського обласного центрів соціальних служб для дітей, сім'ї та молоді (нині м. Кропивницький). Під психологічним супроводом ми розуміємо систему психологічної допомоги яка реалізується шляхом проведення спеціально організованих заходів (діагностика, просвіта, корекція, розвиток, консультування) з метою подолання негативних наслідків емоційної депривації.

Основні принципи, програми: комплексність, системність, безперервність, пріоритет інтересів дітей, профілактичний характер та створення діалогічного середовища взаємодії. Основними методами, які ми використовували в роботі, були такі: бесіда (ознайомлення з різними емоціями та почуттями); словесні, настільні, друковані, рухливі ігри, вправи (розвиток психомоторики, тілесної сфери, емоційної уяви); малювання емоцій та зображення їх через пантоміму; прослуховування мелодій; перегляд ілюстрацій до емоційно насичених сюжетів книг; програвання етюдів, моделювання сценек; застосування елементів психотерапевтичних методик (символ-драми, арт-терапії, казкотерапії і т. д.).

Основні етапи реалізації психологічного супроводу:

1. Знайомство з прийомними сім'ями.
2. Активна участь у зустрічах взаємопідтримки прийомних батьків.
3. Проведення констатуючого психодіагностичного дослідження наслідків емоційної депривації у дітей молодшого шкільного віку (діти-сироти, діти з прийомних сімей, діти з біологічних сімей).
4. Проведення тренінгів для прийомних батьків (озброєння знаннями, вміннями та навичками в галузі надання допомоги у вирішенні проблем подолання наслідків емоційної депривації у власних дітей).
5. Проведення корекційно-розвиваючих занять для прийомних дітей із метою подолання наслідків емоційної депривації.
6. Проведення сумісних тренінгових занять для батьків та дітей із метою розвитку сприятливих емоційних відношень між батьками та дітьми, зняття бар'єрів та емоційного напруження, розуміння емоційного стану один одного.

7. Проведення індивідуальних психологічних консультацій для батьків та корекційних занять для дітей (за потребою та за зверненням батьків).

8. Оцінка ефективності впровадження моделі психологічного супроводу прийомних сімей шляхом проведення повторного дослідження.

Важливо зазначити, що ефективність упровадження розробленої нами моделі комплексного психологічного супроводу прийомної сім'ї визначається не стільки чинником множинності впливів, скільки змістом, послідовністю і систематичністю заходів, які ми здійснювали. У своїй роботі ми поєднували групові та індивідуальні методи психологічної роботи, що дало можливість супроводжувати дітей в їх розвитку, а не керувати ним, створюючи в умовах взаємодії сприятливу соціально-психологічну ситуацію життєдіяльності.

У цілому можна стверджувати про ефективність впровадженої нами моделі психологічного супроводу прийомної сім'ї з метою подолання наслідків емоційної депривації та зниження її рівня у дітей, про що свідчать кількісні та якісні дані, отримані нами після повторного психодіагностичного дослідження та письмових самозвітів учасників.

Висновки

Отже, аналіз сучасних досліджень проблеми оберненості, корекції та компенсації наслідків емоційної депривації у дітей молодшого шкільного віку дає змогу констатувати, що психологічній науці та практиці бракує конкретних, апробованих програм подолання наслідків емоційної депривації у прийомних сім'ях, ефективність яких є експериментально доведеною.

Проаналізовані наукові роботи, а також упроваджена нами модель психологічного супроводу прийомної сім'ї доводять той факт, що деприваційні ураження піддаються корекції та компенсації, особливо у ранньому віці. Щодо питання оберненості, то слід відзначити, що неможливо усунути абсолютно всі негативні наслідки емоційної депривації, тому що: по-перше, вони можуть проявитися в більш пізніх вікових періодах і на все життя залишається підвищена вразливість психіки; по-друге, у деяких випадках наслідками емоційної депривації виступають ендокринні порушення та зміни в лімбичній системі, психосоматичні та психічні захворювання, що потребує уваги вузькопрофільних спеціалістів; по-третє, деякі наслідки емоційної депривації настільки вплітаються в психіку, що стають стійкими рисами особистості, тому для їх подолання потрібне їх усвідомлення та робота із захисними механізмами.

Психологічний супровід прийомних сімей є ефективним інструментом корекції наслідків емоційної депривації у дітей молодшого шкільного віку, кращого пізнання прийомних

батьків і дітей один одного, налагодження позитивного емоційного мікроклімату в сім'ях, допомоги прийомним батькам у розумінні механізмів розвитку, проявів та шляхів подолання емоційної депривації у власних дітей.

Перспективними залишаються питання розроблення, впровадження та порівняння ефективності різних моделей психологічного супроводу прийомної сім'ї в рамках подолання наслідків емоційної депривації.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Гошовський Я.О. Психолого-педагогічні засади ресоціалізації депривованої особистості: основні концептуальні положення. *Resocjalizacja mlodocianych przestepcow na Ukraine i w Polsce* : monografia / red. P. Husak. Lublin : Wydawnictwo POLINYMNIA Spolka z.o.o., 2019. S. 74–97.
2. Желнина О.Я., Глушенко В.В. Историко-культурологические аспекты коррекции эмоциональной депривации у детей с ограниченными возможностями здоровья средствами музыкальной терапии. *Вестник Новгородского государственного университета*. 2015. № 2(85). С. 96–98.
3. Національна стратегія реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017–2026 роки : Розпорядження КМУ від 9 серпня 2017 р. № 526-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/526-2017-%D1%80#Text> (дата звернення: 22.02.2021).
4. Цумарева Н.В. Системний підхід щодо організації психологічної допомоги емоційно депривованим дітям шляхом створення діалогічного середовища в прийомній сім'ї. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Психологічні науки*. 2016. Вип. 3. Т. 2. С. 100–105.
5. Шильцова Ю.В. Эмоциональная депривация детей-сирот как фактор деформации социальных отношений: технологии преодоления. *Современная психология и педагогика: проблемы и решения*, 2019. С. 128–133.
6. Abdulla F., Kasese-Hara M. Care worker perspectives on the socio-emotional adjustment of orphans in residential homes. *Vulnerable Children and Youth Studies*. 2020. № 15(1). P. 77–84. DOI: <https://doi.org/10.1080/17450128.2020.1719250> (дата звернення: 20.02.2021).
7. Ainsworth M.D. Reversible and Irreversible Effects of Maternal Deprivation on Intellectual Development. In: Harvey O.J. (eds) *Experience Structure & Adaptability*. Springer, Berlin, Heidelberg. 1966. P. 97–159. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-662-40230-6_8 (дата звернення: 20.02.2021).
8. Healing the Unaffirmed: Recognizing Emotional Deprivation / C.W. Baars et al. N.Y. : Alba House; Revised, Updated edition, 2020. 221 p.
9. Beevi A.T.M. Concise Text Book for Pediatric Nursing. Elsevier India. 2nd Revised edition, 2019. 580 p.
10. Childrens attachment: attachment in children and young people who are adopted from care, in care or at high risk of going into care. NICE guideline [NG26]. 2015. URL: <https://www.nice.org.uk/guidance/ng26> (дата звернення: 22.02.2021).
11. Jacob G., Van Genderen H., Laura Seehauer Breaking. Negative Thinking Patterns: A Schema Therapy Self-Help and Support Book Wiley-Blackwell. 1st edition, 2015, 200 p.
12. Kim Y., Park Y. A Pilot Study Evaluating the Effectiveness of System-Wide Positive Behavior Support for Institutionalized Orphans in South Korea. *Psychiatry Investigation*, 2017. 20. P. 1236–1243. DOI: <https://doi.org/10.30773/pi.2020.0210> (дата звернення: 20.02.2021).
13. Meersand P., Gilmore K.J., Play Therapy. A Psychodynamic Primer for the Treatment of Young Children. Arlington: The American Psychiatric Association Publishing, 2018. 484 p.
14. Nelson, C.A., Zeanah C.H., Fox N.A. How early experience shapes human development: The case of psychosocial deprivation. *Neural Plasticity*. 2019. Article 1676285. DOI: <https://doi.org/10.1155/2019/1676285> (дата звернення: 20.02.2021).
15. Psychotherapy with Severely Deprived Children (Psychology Revivals) / Edited by M. Boston, R. Szur. N.Y. : Routledge, 1st edition, 2014. 144 p.
16. Rogol A.D. Emotional Deprivation in Children; Growth Faltering and Reversible Hypopituitarism. *Frontiers in endocrinology*. 2020. № 11. P. 1664–2392. DOI: <https://doi.org/10.3389/fendo.2020.596144> (дата звернення: 20.02.2021).
17. Chronopsychological mental development dysontogenesisprognosing in pre-school children / I. Savenkova et al. *Electronic Journal of General Medicine*, 2019. № 16(2). DOI: <http://doi.org/10.29333/ejgm/108595> (дата звернення: 20.02.2021).
18. Shulga, T.I., Savchenko, D.D., Filinkova, E.B. Psychological Characteristics of Adolescents Orphans with Different Experience of Living in a Family. *International Journal of Environmental and Science Education*. 2016. № 11(17). P. 10493–10504.
19. Gunnar M. Increased freezing and decreased positive affect in post-institutionalized children / S. Stellern et al. *J Child Psychol Psychiatry*, 2014. № 55(1). P. 88–95. DOI: <https://doi.org/10.1111/jcpp.12123> (дата звернення: 20.02.2021).
20. The American Psychiatric Association Publishing Textbook of Substance Use Disorder Treatment, Sixth Edition / edited by Brady K.T., Levin F.R., Galanter M., Kleber H.D., 2021. 912 p. DOI: <https://doi.org/10.1176/appi.books.9781615370030> (дата звернення: 20.02.2021).
21. Prolonged institutional rearing is associated with atypically large amygdala volume and difficulties in emotion regulation / N. Tottenham et al. *Developmental science*. 2010. № 13(1). P. 46–61. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1467-7687.2009.00852.x> (дата звернення: 20.02.2021).

22. Wade M., Fox N.A., Zeanah C.H. Effect of foster care intervention on trajectories of general and specific psychopathology among children with histories of institutional rearing: a randomized clinical trial. *JAMA Psychiatry*. 2018. № 75(11). P. 1137–1145. DOI: <http://doi.org/10.1001/jamapsychiatry.2018.2556> (дата звернення: 20.02.2021).
23. Wink P. *Prima Donna: The Psychology of Maria Callas*. Oxford University Press, 2020. 296 p.
24. Winter S.S., Connolly K., Aideen P.G. The effectiveness of Nyrtyre Groups in improving outcomes for young children with social, emotional and behavioural difficulties in primary schools: An evaluation of Nurture Group provision in Northern Ireland. *Children and Youth Services Review*, 2020. Vol. 108. P. 104619. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.childyouth.2019.104619> (дата звернення: 20.02.2021).
25. Woodhouse S, Miah A, Rutter M. A new look at the supposed risks of early institutional rearing. *Psychol Med*, 2018. № 48(1). P. 1–10. DOI: <https://doi.org/10.1017/S0033291717001507> (дата звернення: 20.02.2021).

REFERENCES:

1. Hoshovskyi Ya.O. (2019). *Psykhologo-pedahohichni zasady resotsializatsii deprivovanoi osobystosti: osnovni kontseptualni polozhennia* [Psychological and pedagogical principles of resocialization of the deprived person: basic conceptual provisions. Rehabilitation of juvenile offenders to Ukraine and Poland: a monograph] / Edited by P. Husak. Lublin : Wydawnictwo POLIHYMNIA Spolka z.o.o. 74–97 [in Ukrainian, in Polish].
2. Jelnina O.YA., Gluschenko V.V. (2015). Istoriko-kulturologicheskie aspektyi korrektsii emotsionalnoy deprivatsii u detey s ogranichennymi vozmozhnostyami zdorovya sredstvami muzyikalnoy terapii [Historical and cultural aspects of correction of emotional deprivation in children with disabilities by means of music therapy]. *Vestnik Novgorodskogo gosudarstvennogo universiteta - Bulletin of Novgorod State University*, 2 (85), 96–98 [in Russian].
3. Natsionalna stratehiia reformuvannia systemy instytutsiinoho dohliadu ta vykhovannia ditei na 2017–2026 roky. [National strategy for reforming the system of institutional care and upbringing of children for 2017-2026]. Rozporiadzhennia KMU vid 9 serpnia 2017 r. № 526-r.URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/526-2017-%D1%80#Text> (appeal date: 22.02.2021) [in Ukrainian].
4. Tsumarieva N.V. (2016). Systemnyi pidkhid shchodo orhanizatsii psykhologichnoi dopomohy emotsiino deprivovanyim ditiam shliakhom stvorennia dialohichnoho seredovyshecha v pryiomnii sim'i. [Systematic approach to organization psychological help emotional deprivational children by creating dialogic environment in foster family] *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Psykhologichni nauky – Scientific Bulletin of Kherson State University. Psychological sciences* 3, 100–105 [in Ukrainian].
5. Shiltsova YU.V. (2019). Emotsionalnaya deprivatsiya detey-sirot, kak faktor deformatsii sotsialnykh otnosheniy: tehnologii preodoleniya [Emotional deprivation of orphans as a factor in the deformation of social relations: technologies for overcoming]. *Sovremennaya psihologiya i pedagogika: problemy i resheniya – Modern psychology and pedagogy: problems and solutions*, 128–133 [in Russian].
6. Abdulla F., Kasese-Hara M. (2020). Care worker perspectives on the socio-emotional adjustment of orphans in residential homes. *Vulnerable Children and Youth Studies*, 15 (1), 77–84. DOI: <https://doi.org/10.1080/17450128.2020.1719250>.
7. Ainsworth M.D. (1966). Reversible and Irreversible Effects of Maternal Deprivation on Intellectual Development. In: Harvey O.J. (eds) *Experience Structure & Adaptability*. Springer, Berlin, Heidelberg, 97–159. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-662-40230-6_8.
8. Baars C.W., Terruwe A.A., Baars S.M., Shayne B.N. (2020). *Healing the Unaffirmed: Recognizing Emotional Deprivation*. N.Y. : Alba House; Revised, Updated edition, 221.
9. Beevi A.T.M. (2019). *Concise Text Book for Pediatric Nursing*. Elsevier India. 2nd Revised edition, 580 [In English].
10. Children's attachment: attachment in children and young people who are adopted from care, in care or at high risk of going into care. NICE guideline [NG26]. 2015. URL: <https://www.nice.org.uk/guidance/ng26> (appeal date: 22.02.2021).
11. Jacob G., Van Genderen H., Seehauer L. (2015). *Breaking Negative Thinking Patterns: A Schema Therapy Self-Help and Support Book* Wiley-Blackwell. 1st edition, 200.
12. Kim Y., Park Y.A (2017). Pilot Study Evaluating the Effectiveness of System-Wide Positive Behavior Support for Institutionalized Orphans in South Korea. *Psychiatry Investigation*, 20, 1236–1243. DOI: <https://doi.org/10.30773/pi.2020.0210>.
13. Meersand P., Gilmore K.J. (2018). *Play Therapy. A Psychodynamic Primer for the Treatment of Young Children*. Arlington: The American Psychiatric Association Publishing, 484.
14. Nelson, C.A., Zeanah C.H., Fox N.A. (2019). How early experience shapes human development: The case of psychosocial deprivation. *Neural Plasticity*, Article 1676285. DOI: <https://doi.org/10.1155/2019/1676285> [In English].
15. *Psychotherapy with Severely Deprived Children (Psychology Revivals)* / Edited by M. Boston, R. Szur (2014). N.Y.: Routledge, 1st edition 144.
16. Rogol A.D. (2020). Emotional Deprivation in Children; Growth Faltering and Reversible Hypopituitarism. *Frontiers in endocrinology*, 11, 1664-2392. DOI: <https://doi.org/10.3389/fendo.2020.596144>.
17. Savenkova I., Didukh M., Chuhueva I., Litvinenko I. (2019). Chronopsychological mental development dysontogenesisprognosing in pre-school children. *Electronic Journal of General Medicine. Electronic Journal of General Medicine*, 16(2). DOI: <http://doi.org/10.29333/ejgm/108595>.
18. Shulga, T.I., Savchenko, D.D., Filinkova, E.B. (2016). Psychological Characteristics of Adolescents Orphans with Different Experience of Living in a Family. *International Journal of Environmental and Science Education*, 11(17), 10493–10504.

19. Stellern S., Esposito E, Mliner S, Pears K. Gunnar M. (2014). Increased freezing and decreased positive affect in post-institutionalized children. *J Child Psychol Psychiatry*, 55(1), 88–95. DOI: <https://doi.org/10.1111/jcpp.12123>.
20. The American Psychiatric Association Publishing Textbook of Substance Use Disorder Treatment, Sixth Edition / Edited by Brady K.T., Levin F.R., Galanter M., Kleber H.D., (2021). 912. DOI: <https://doi.org/10.1176/appi.books.9781615370030>.
21. Tottenham N., Hare T.A., Quinn B.T., McCarry T.W., Nurse M., Gilhooly T., Millner A., Galvan A., Davidson M.C., Eigsti I.M., Thomas K.M., Freed P.J., Booma E.S., Gunnar M.R., Altemus M., Aronson J., & Casey B.J. (2010). Prolonged institutional rearing is associated with atypically large amygdala volume and difficulties in emotion regulation. *Developmental science*, 13(1), 46–61. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1467-7687.2009.00852.x>.
22. Wade M., Fox N.A., Zeanah C.H. (2018). Effect of foster care intervention on trajectories of general and specific psychopathology among children with histories of institutional rearing: a randomized clinical trial. *JAMA Psychiatry*, 75(11), 1137-1145. DOI: <http://doi.org/10.1001/jamapsychiatry.2018.2556>.
23. Wink P. (2020). *Prima Donna: The Psychology of Maria Callas*. Oxford University Press, 296.
24. Winter S.S., Connolly K., Aileen P.G. (2020). The effectiveness of Nyrtyre Groups in improving outcomes for young children with social, emotional and behavioural difficulties in primary schools: An evaluation of Nurture Group provision in Northern Ireland. *Children and Youth Services Review*, Vol. 108, 104619. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.childyouth.2019.104619>.
25. Woodhouse S, Miah A, Rutter M. (2018). A new look at the supposed risks of early institutional rearing. *Psychol Med*, 48(1), 1–10. DOI: <https://doi.org/10.1017/S0033291717001507>.

Стаття надійшла до редакції 04.03.2021.
The article was received 04 March 2021.